

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÖNERİSİ

1. TEZİN ADI

Türkiye’de Aile İçi Yaşlı Bakımının Ekonomik ve Toplumsal Örgütlenmesi

2. ARAŞTIRMA PROBLEMİ (SORUN)

Küreselleşen dünya dinamiklerinde nüfus hızla yaşlanmakta, bu durum özellikle Türkiye gibi aile temelli toplumlarda bakım ilişkileri üzerinde yansımalarını göstermektedir. TÜİK verilerine göre Türkiye’de yaşlı nüfus 2024 yılı itibarıyla toplam nüfusun %10,6’sına ulaşmış ve ülke “çok yaşlı nüfuslu” ülkeler arasına girmiştir. Bu demografik dönüşüm, sınırlı kurumsal bakım hizmetleri ve mali erişim sorunları nedeniyle evde kurum dışı yaşlı bakımını hem toplumsal hem de ekonomik bir sorun alanı haline getirmiştir.

Aile içi bakım yükü, özellikle kadınların ücretsiz emeğiyle karşılanmakta ve görünmez kılınmaktadır. Bunların yanı sıra, geleneksel aile yapısının çözülmesi, bireyselleşme eğilimleri ve yaşlı yoksulluğunun artışı (%23,3, TÜİK 2024) bakım ilişkilerini daha kırılgan hale getirmektedir. Ekonomik daralma koşullarında emekli maaşının paylaşımı, tasarruflara el koyma veya bakım karşılığında maddi/duygusal beklentiler gibi durumlar, yaşlıların özerkliğini zayıflatmakta ve bağımlılık ilişkilerini şekillendirmektedir.

Türkiye’de aile içinde yaşlı bakımının ekonomik ve toplumsal örgütlenme biçimleri yalnızca maddi ilişkilerle ilgili değildir. Aynı zamanda ahlaki değerler, duygusal yükümlülükler ve karşılıklılık ilkeleriyle de bağlantılıdır. “Evlat borcu”, “vicdan” ve “minnet” gibi etik değerler, ekonomik kararların sebebi haline gelmektedir. Bu sebeplerin yanı sıra, bakım emeği sevgi ve sorumlulukla tamamen meşrulaştırılan görünmez bir üretim alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buna karşın, literatürde Türkiye bağlamında bu ilişkilerin toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, ahlaki değerler ve yaşlı yoksulluğu üzerinden bütüncül biçimde incelendiği sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu boşluk, aile içi bakımın yalnızca ekonomik bir faaliyet olmadığını, aynı zamanda ahlaki ve kültürel bir düzenin parçası olduğunu göstermektedir.

Bu nedenle araştırmanın temel problemi, aile içinde yaşlı bakımının ekonomik ve toplumsal örgütlenme biçimi olarak nasıl kurgulandığını ve hangi değerler tarafından sürdürüldüğünü anlamaktır. Bu çalışma, bakımın yalnızca ekonomik bir zorunluluk değil, aynı zamanda ahlaki ve toplumsal bir yükümlülük olarak nasıl meşrulaştırıldığını incelemektedir. Araştırma, kurumsal olmayan bakım emeğini ve yaşlıların deneyimlerini birlikte inceleyerek, bu alanı hem görünmeyen bir üretim biçimi hem de ahlaki bir yükümlülük alanı olarak değerlendirmeyi ve Türkiye’de bakım alanının ekonomik, toplumsal ve kültürel mantığını çözümlemeyi hedeflemektedir.

3. TEZİN KONUSU

Bu tez, Türkiye’de aile içinde yürütülen yaşlı bakımının ekonomik ve toplumsal örgütlenmesini, bakım emeğinin aile içi geçim düzeni ve ahlaki değerler çerçevesinde nasıl anlam kazandığını incelemektedir.

Commented [ED1]: Geçim düzeni, piyasa, gündelik ekonomik ilişkiler

4. TEZİN AMACI

Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye’de aile içinde yürütülen yaşlı bakımının neden ve nasıl sürdürüldüğünü, bu sürecin ekonomik, toplumsal ve ahlaki temellerini incelemektir.

Çalışma, aile içi bakımın yalnızca bir sorumluluk veya dayanışma pratiği değil, aynı zamanda ekonomik kararların, ahlaki değerlerin ve toplumsal cinsiyet rollerinin kesiştiği bir müzakere alanı olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bu doğrultuda araştırma, bakım emeğinin paylaşım biçimlerini, ahlaki değerlerin bakımın kurgulanışına etkisini ve toplumsal cinsiyetin bakım yükünü nasıl şekillendirdiğini anlamaya yöneliktir.

Böylece çalışma, Türkiye’de aile içi yaşlı bakımının görünmeyen ekonomik ve ahlaki dinamiklerini açıklayarak, bu alanın ahlaki ekonomi ve toplumsal yeniden üretim bağlamındaki yerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

5. TEZİN ÖNEMİ

Türkiye’de evde yaşlı bakımı literatürü kadın emeği, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve sınırlı sosyal hizmet kapasitesi alanlarında ilerlemiştir. Bu çalışmalar, aile içinde bakım veren kadınların görünmeyen emeğini ve bakım verenin duygusal yükünü tartışmaktadır. Bakım alan yaşlı bireyleri inceleyen çalışmalar bulunmasına rağmen bunlar oldukça sınırlıdır. Genellikle bakım ilişkisi içerisinde yaşlıların aktif bir role sahip olması göz ardı edilmektedir. Ayrıca araştırmaların katılımcıların anlatılarında “ahlaki değerler” yer almasına rağmen bu değerler bakımın ekonomik yanıyla nasıl içselleştirildiği teorik olarak incelenmemiştir. Bu tez, ahlaki unsurları sadece dağıtık nitel veriler ya da yardımcı tema olarak ele almayacak; ahlakla bağlantılı verileri, bakım emeğinin toplumsal ve ekonomik sentezini açıklayan temel bir analitik çerçeveye dönüştürecektir.

Çalışmanın özgünlüğü, “ahlaki ekonomi” kavramını evde yaşlı bakımını incelemek için teorik dayanak olarak kullanmasında yatmaktadır. Böylece, bakım emeği yalnızca duygulara dayalı bir faaliyet olmasının yanında ekonomik zorunluluk ve ahlaki yükümlülük arasında sınırların silikleştiği bir toplumsal ilişki biçimi olarak ele alınır. Bunun ötesinde bakım, tarafların sürekli müzakere ettiği, duygusal ve maddi değiş tokuşların iç içe geçtiği bir süreçtir. Araştırma, bakım veren ve bakım alan arasındaki karşılıklık, minnet, borç, vicdan ve yükümlülük temalarını birlikte değerlendirecektir.

Çalışma, kavramsal olarak “ahlaki ekonomi” yaklaşımını benimserken, metodolojik olarak da çalışma antropolojisinden yararlanmaktadır. Çalışma antropolojisi, bakım emeğini üretim sürecinde yalnızca harcanan fiziksel bir emek olarak değerlendirmez. Bakımı gündelik yaşam içinde bir emek pratiği olarak ele alır. Böylece, bakım ilişkileri öznel deneyimleri, müzakereleri ve duygusal etkileşimleri üzerinden anlamlandırılacaktır.

Tez, mevcut araştırmalarda gözlenen ortak sonuçları betimlemesinin yanında ekonomik, toplumsal ve kültürel düzeyde bir çerçeveye yerleştirecektir. Bu yönüyle çalışma, hem aile içi bakım emeğinin görünmeyişi hem bir üretim alanı oluşunu hem de kapitalist sistemin bakım

yükünü aileye devretme sürecini kavramsal olarak temellendirecektir. Ayrıca tez, Türkiye’de sosyal politika ve çalışma ekonomisi literatürüne özgün bir katkı sunacaktır.

6. LİTERATÜR ÖZETİ

Türkiye’de yaşlı bakımı literatürüne bakıldığında 2010 sonrasında, devletin sınırlı refah kapasitesi ve aile temelli bakım modelinin teşvik edilmesi çerçevesinde belirgin bir yönelim gözlenmektedir. Başlangıçta çalışmalar, yaşlılığı kurumsal sosyal güvenlik ve refah hizmetleri bağlamında ele almış ve kurumsal olmayan hizmetlere sınırlı oranda değinmiştir. Örnek olarak devletin sağladığı maddi bakım destekleri araştırmaların merkez odağı olmuştur (Polat, 2010; Kayan, 2012; Akış, 2013). Ancak aynı dönemde evde bakım süreçlerini konu alan çalışmalarda, bakım ilişkisini aile içi dayanışma, toplumsal cinsiyet rolleri ve kuşaklar arası sorumluluk bağlamında tartışmaya başlamışlardır (Gönüllü Taşkesen, 2012; Alperen, 2013). Ayrıca çalışma bulguları, ailede bakım yükünün genellikle kadın tarafından üstlenildiği ve cinsiyet eşitsizliklerinin yeniden üretilmesi sonuçlarına ulaşmaktadır. Alperen (2013) ise, farklı sosyo-ekonomik gruplarda yaşlıların aile içindeki konumunu analiz ederek, yaşlı bakımının aile dayanışması kadar kuşaklar arası çatışmaların da alanı olduğunu vurgulamıştır. Benzer şekilde Con (2013), farklı sosyo-ekonomik düzeylerde kardeşler arası ebeveyn bakımı müzakerelerini karşılaştırmalı olarak ele almış; bakım emeğinin çoğunlukla kadın olan çocuklara atfedildiğini ve erkek kardeşlerin ikincil konumda kaldığını tespit etmiştir. Bakım kararlarının ekonomik imkanlarla birlikte aile içi hiyerarşi, ahlaki yükümlülük ve toplumsal cinsiyet normları tarafından şekillendiğini tespit etmiştir. Bu üç çalışma bakımın ekonomik yanına ahlaki ve ilişkisel düzlemde bir inceleme alanı getirmiştir.

2016 sonrası dönemde literatür, bakımın yalnızca ekonomik değil aynı zamanda duygusal ve ahlaki bir müzakere alanı olduğu yönünde derinleşmiştir (Türkan, 2017; Eren, 2018; Sel, 2019). Türkan (2017), yaşlı yoksulluğunu toplumsal dışlanma, yalnızlık ve psikolojik kırılabilirlik boyutlarıyla incelemiştir. Aile desteği, sosyal güvenlik sistemi katkısı ve gelir güvencesizliği yaşlıların refahını doğrudan etkilemektedir. Yaşlılık daha çok yoksulluk, bağımlılık, psikolojik destek ve bakım ihtiyacı ekseninde tartışılmıştır. Araştırmada, karşılıklı beklentisi, aile desteği, onurlu yaşam, yoksulluğun utanç ve bağımlılık üretmesi gibi temaların örneklerine rastlanılmıştır. Özetle yaşlılığın, yaşlılar tarafından etik ve insani boyutu incelenmiştir. Sel (2019), farklı sosyo-ekonomik gruplarda hem bakım verenlerle hem de bakım alan yaşlı bireylerle yaptığı görüşmelerle, yaşlı bakımını toplumsal cinsiyet merceğinden incelemiştir. Bakım emeğinin sadece fiziksel olmadığını aynı zamanda sevgiye dayanan ahlaki bir emek biçimi olduğunu vurgulamıştır. Devletin geri çekildiği noktalarda aile dayanışması ahlaki gerekçelerle bakım sürecini yürütmektedir ve bu süreç eşitsiz cinsiyet ilişkilerini üretmektedir.

Eren (2018), Türkiye’de yaşlı bakımını gayriresmi ancak ücretli bakım ilişkileri üzerinden ele almakta ve bu ilişkileri “armağan”, “emek” ve “değer” kavramlarıyla çözümlemektedir. Çalışma, bakımın hem piyasa hem de duygusal bağlar içinde konumlanan karmaşık bir ahlaki alan olduğunu göstermektedir. Bu araştırma ise odağını aile içinde yürütülen bakım süreçlerine yöneltmekle beraber kavramların ilişkilendirilmesi bakımından Eren’in yaklaşımıyla kuramsal bir paralellik taşımaktadır.

Yakın dönem bakım çalışmalarına bakıldığında aile içi bakımın bakım yükünü hafiflettiği düşünülmekte ancak bu bakım sorumluluğu görünmez bir alanda kadınlar tarafından yürütülmekte ve toplumsal cinsiyet temelli bir eşitsizlik alanı oluşturmaktadır (Kırışık, 2019; Altunay, 2020; Çakır, 2021). Ayrıca Özkan Bardakcı (2019), yaşlı bireylerin gündelik yaşam problemlerinin çözümünde sosyal destek mekanizmalarının rolünü incelemiştir. Araştırma, aile, akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin yaşlı bireyler için kurumsal destek yerine kullanıldığını göstermektedir. Yaşlılar tarafından da fiziksel bakımın ötesinde destek, duygusal ve ahlaki bir dayanışma biçimi olarak deneyimlenmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye’de yaşlı bakımı literatürü büyük ölçüde bakım veren merkezde tutan, kadın emeğine dayalı ve sınırlı kurumsal hizmetlerle şekillenmektedir. Bakım ilişkisindeki iki ana aktörün -bakımveren ve bakım alanın- karşılıklı etkileşimini inceleyen saha temelli araştırmanın sınırlı olduğu gözlenmektedir. Ayrıca çoğu araştırma, bakım süreçlerinin ahlaki boyutuna dair bulgulara ulaşsa da bunlar “ahlaki ekonomi” kavramı ile ilişkilendirilmemiş ya da herhangi bir teorik temele dayandırılmadan nitel veriler olarak kalmışlardır.

Bu araştırma, bu boşluktan hareketle, aile içi yaşlı bakımını gayriresmi bir emek biçimi ve ahlaki bir ekonomik alan olarak kavramsallaştırmaktadır. Böylece bakım emeği, görünmeyen üretim süreçleri, ahlaki yükümlülükler ve ekonomik kararların kesişimselliğinde bir üretim alanı olarak incelenmektedir.

Bu çalışma, ahlak ekonomisi ve çalışma antropolojisi literatürüyle birlikte, bakımın etik ilişki biçimi ve ekonomik üretim süreci olarak kurgulanışını yorumlamayı hedeflemektedir. Dolayısıyla, Türkiye’deki aile temelli bakım çalışmalarına emek merkezli ve antropolojik bir boyut kazandırmaktadır.

7. KURAMSAL ÇERÇEVE

7.1. KAVRAM VE TERİMLER

Bu araştırma, Türkiye’de aile içinde yürütülen yaşlı bakımını ekonomik, toplumsal ve ahlaki ilişkilerin kesişiminde konumlandırır. Çalışmanın kuramsal merkezine ahlaki ekonomi kavramı yerleştirilmiştir. Ahlaki ekonomi kavramı, ilk kez E. P. Thompson (1971) tarafından 18. yüzyıl İngiltere’sindeki halk hareketlerini açıklamak için geliştirilmiştir. Thompson’a göre insanların ekonomik ilişkilerinde yalnızca çıkar ve piyasa mantığıyla değil, aynı zamanda adalet, gelenek, kültür ve ahlaki normlarla hareket ettiklerini açıklar. James Scott (1976) da bu kavramı genişleterek ahlaki davranışları karşılıklılık, minnet ve dayanışma eksenine taşımıştır. Özetle, ekonomik davranışların salt rasyonel tercihlere indirgenemeyeceği sonucuna varırız.

Bu yaklaşımlar, bakım emeğinin de yalnızca maddi bir faaliyet olmadığını ve toplumsal normlarla meşrulaştırılmış bir ilişkiler sistemi olarak değerlendirilmesini sağlar.

Bu tezde bakım emeği, feminist ekonomi literatüründeki görünmeyen üretim tanımına dayanır. Nancy Folbre (2001), bakımın ekonomik değer üretmesine rağmen çoğu zaman sevgi, sorumluluk ve minnet gibi duygusal gerekçelerle meşrulaştırıldığını; dolayısıyla piyasa dışına itildiğini belirtir. Silvia Federici (2004) bakım emeğini kapitalist üretim biçiminin sürdürülebilirliği için zorunlu, fakat değeri sistematik biçimde gizlenen bir emek türü olarak tanımlar. Bu perspektiften bakıldığında, bakım emeği hem üretken hem yeniden üretken bir alandır: bir yandan toplumsal yaşamın devamını sağlar, diğer yandan emek gücünün yeniden üretimini üstlenir.

Araştırmada ayrıca karşılıklılık, vicdan, minnet, borç ve ahlaki yükümlülük kavramları, bakımın içsel dinamiklerini çözümlemek için kullanılacaktır. Marcel Mauss'un (1925) armağan kuramı, bu tür ilişkilerin ekonomik olduğu kadar ahlaki temellere dayandığını, armağan ve karşıarmağan döngüsünün toplumsal bağı sürdürdüğünü vurgular. Bu çerçevede bakım emeği, "karşılıksız" gibi görünen ancak borç, minnet ve sorumluluk ilişkileriyle örülmüş bir ahlaki değişim ekonomisi olarak ele alınır.

Feminist Bakım Teorisi

Feminist bakım teorisi, bakım emeğini özel alana hapsedilmiş bir kadın işi olarak değil, toplumsal yaşamın sürdürülebilirliği için gerekli politik bir süreç olarak değerlendirir. Joan Tronto (1993), bakımı kamusal ve özel alan ayrımını aşan, etik sorumluluk içeren bir toplumsal faaliyet olarak tanımlar. Nancy Folbre (2001) ise bakımın yalnızca aile içinde verilen bir hizmet değil, toplumun devamı için gerekli kolektif bir emek biçimi olduğunu vurgular. Susan Moller Okin (1989) aileyi toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yeniden üretildiği bir kurum olarak değerlendirir. Bu yaklaşım, bakım emeğini hem toplumsal cinsiyet eşitsizliği hem de ahlaki sorumluluk açısından kavramsallaştırmak için önemli bir dayanak sağlar.

7.2. KURAMSAL TARTIŞMA

7.3. ARAŞTIRMA SORUNLARI / HİPOTEZLER

8. YÖNTEM

8.1. ARAŞTIRMA EVRENİ VE ÖRNEKLEM

8.2. VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ

9. KAYNAKÇA

10. ZAMANLAMA

11. TEZİN TASLAK PLANI

12. EKLER